

ВИНЯТКИ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ, ЩО ПЕРЕДБАЧЕНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОМ

КОЧУРА Анастасія Володимирівна - ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ

Рассматривается сущность исключений из реализации положений процессуальных принципов, предусмотренных уголовно-процессуальным законодательством, соотношение принципа публичности и принципа диспозитивности в уголовном процессе.

Ключові слова: принципи кримінального процесу, виключення з положень принципів кримінального процесу, принцип публічності, принцип диспозитивності.

Принципи кримінального процесу є загальнообов'язковими правилами, які встановлюють спосіб та порядок здійснення кримінально-процесуальної діяльності, визначають процесуальний статус її суб'єктів. Однак будь-яке правило, що відображає певні закономірності, водночас передбачає і певні відхилення від звичайного порядку – виключення. Так само і процесуальні принципи мають окремі винятки при реалізації своїх положень, які забезпечують стабільність і ефективність функціонування всієї системи кримінального процесу, а також захист прав і свобод осіб, що приймають у ньому участь.

З огляду на викладене, слід відзначити, що традиційно в юридичній науці достатня увага завжди приділялась вивченню саме цієї проблематики. Вона, зокрема, дістала належне висвітлення в працях таких учених, як Л.М. Лобойко, М.М. Михеєнко, М.С. Строгович, В.М. Тertiшник, І.В. Тиричев та ін. Разом з тим, існує необхідність конкретизувати зміст винятків із положень

процесуальних принципів, що сприятиме ефективнішому науковому дослідженню їх сутності. Задля цього, з позиції науково-практичного узагальнення зроблена спроба розкрити сутність винятків з реалізації положень принципів, що діють у сфері кримінального судочинства, що і є метою роботи.

Отже, передусім слід вказати, винятки при реалізації, в першу чергу, мають положення загальноправових процесуальних принципів і стосуються вони можливості обмеження конституційних прав та свобод особи у визначених законом випадках, порядку і межах, та пов'язані, головним чином, із встановлення об'єктивної істини по кримінальній справі.

Також кримінально-процесуальний закон встановлює і виключення у реалізації положень галузевих принципів кримінального судочинства, але не всіх. Зокрема, жодних виключень не передбачають принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист та принцип свободи від самовикриття та викриття близьких родичів. Це пов'язано, насамперед, з тим, що відхилення від встановлених даними засадами закономірностей свідчить про порушення у проведенні досудового розслідування чи судового розгляду кримінальної справи. До того ж, необхідності у обмеженні названих прав під час кримінально-процесуального провадження не має, адже, їх реалізація навпаки сприяє всебічному, повному та об'єктивному дослідженню обставин справи і ніяким чином не впливає на

спосіб чи методику проведення слідчих, судових та інших процесуальних дій.

Жодних виключень не має також і принцип презумпції невинуватості, хоча він і має певні особливості, наприклад, специфічною є його дія у часі. Так, даний принцип втрачає свою юридичну силу з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили.

Таким чином, єдиний галузевий процесуальний принцип щодо якого кримінально-процесуальний закон передбачає певні винятки є принцип публічності. Дана ситуація не є випадковою. Це пояснюється тим, що кримінальне судочинство являє собою владно-розпорядчу діяльність певних суб'єктів, які мають відповідні повноваження щодо її здійснення, але у формах та межах, прямо встановлених законом. Разом з цим, в кримінальному процесі приймають участь і інші суб'єкти, які не наділяються подібними повноваженнями, але вони мають певні особисті інтереси. Тому, аби забезпечити ефективне балансування між даними особистими інтересами окремих осіб і публічними інтересами, які представляють уповноважені органи (чи посадові особи), законом встановлюють окремі винятки із принципу публічності, які визначаються положеннями принципу диспозитивності.

Незважаючи на достатньо велику кількість визначень принципу диспозитивності, що містяться в юридичній літературі, найбільш повним представляється визначення надане Л.М. Лобойком, який розглядає цей принцип як правове положення, згідно яким суб'єктам кримінального процесу надається і забезпечується можливість вільно в межах закону обирати способи поведінки для захисту своїх кримінально-правових і процесуальних прав, а також впливати на хід і результати кримінально-процесуальної діяльності, головним призначенням якого є забезпечення гнучкості та повноти захисту заінтересованими суб'єктами процесу своїх прав, а також стимулювання їх активності у захисті цих прав [1, с. 9].

Кожний процесуальний принцип складається із ряду елементів, що визначаються законом, тобто має певну структуру.

На думку Л.М. Лобойко, структура принципу диспозитивності складається з елементів, що утворюють два підпорядкованих один одному рівні:

1) правове положення, згідно з яким заінтересовані суб'єкти процесу наділяються свободою в розпорядженні своїми правами;

2) усі інші правові положення, що з нього витікають, як-от: а) обов'язок прокурора, слідчого і особи, що провадить дізнання, роз'яснити особам, що беруть участь у справі, їхні права; б) обов'язок прокурора, слідчого і особи, що провадить дізнання, забезпечити особам, що беруть участь у справі, можливість реалізації їхніх прав; в) забезпечена законом можливість заінтересованих суб'єктів кримінального процесу активно впливати на його рух і результати; г) право на оскарження заінтересованими суб'єктами кримінального процесу дій і рішень органів, які його ведуть [1, с. 9].

Крім того, Л.М. Лобойко, вважає, що у кримінальному процесі право сторін розпоряджатись права проявляється у чотирьох аспектах:

1) право на ініціювання кримінального процесу шляхом надання інформації про вчинений злочин органам дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду (розповсюджується на всі справи, у тому числі і на справи публічного та приватно-публічного обвинувачення);

2) право розпоряджатись своїми матеріально-правовими вимогами (стосується справ приватного обвинувачення);

3) право розпоряджатись своїми процесуальними правами (заявляти клопотання, відводи, оскаржувати дії і рішення посадових осіб і органів, які ведуть процес);

4) право розпорядження доказовим матеріалом (розповсюджує дію на всі кримінальні справи) [1, с. 9-10].

В цілому, необхідно відмітити, що даний підхід до визначення поняття та структури принципу диспозитивності слід визнати правильним, однак, в той же час, він викликає деякі заперечення. Це, зокрема, стосується другої групи елементів, що входять до структури даного принципу. Так, обов'язок прокурора, слідчого і особи, що провадить дізнання, роз'яснити особам, що

беруть участь у справі, їхні права, а також обов'язок прокурора, слідчого і особи, що провадить дізнання, забезпечити особам, що беруть участь у справі, можливість реалізації їхніх прав, більш правильно відносити до складових елементів принципу публічності, що кореспондують відповідним правам, які входять до структури принципу диспозитивності. Адже, диспозитивність та публічність є саме тими засадами, які, як правило, протиставляються один одній. Хоча, це зовсім не означає, що вони є взаємовиключними. Реалізація принципу публічності, в першу чергу, пов'язана із діяльністю посадових осіб, які ведуть провадження по кримінальній справі. Дії ж підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого та інших учасників процесу не спрямовані на реалізацію принципу публічності тому, що кожен з них захищає власні особисті інтереси, природа яких відрізняється від тих цілей, на реалізацію яких направлена діяльність правоохоронних органів. В той же час, посадові особи, що ведуть кримінальний процес, не можуть виступати і в якості суб'єктів диспозитивності, оскільки основною характеристикою такого суб'єкта є його зацікавленість. Специфіка ж співвідношення принципу публічності та принципу диспозитивності у кримінальному судочинстві полягає у тому, що у будь-якому разі пріоритетність має перший з них, а тому навіть у тих випадках, коли кримінально-процесуальним законом встановлюється можливість суб'єктів діяти за власним розсудом, принцип публічності не втрачає свої сили, і мова йде про винятки з його положень.

Наприклад, кримінальний процес не може розпочатись доти, доки органам, що його ведуть, не стане відомо про злочин, адже відповідно до положень принципу публічності на органи дізнання, слідчого, прокурора та суд покладається обов'язок в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину. За загальним правилом, наявність чи відсутність заяви потерпілого та його позиція не мають значення для вирішення питання про порушення кримінальної спра-

ви¹. Але, ст. 27 Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК України) передбачає певні винятки з положень публічності, які стосуються прав осіб вільно розпоряджатись своїми матеріально-правовими вимогами. Так, справи про злочини, що кваліфікуються за ст. 125, ч. 1 ст. 126, ст. 356 (щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян) та ч. 1 ст. 152 Кримінального кодексу України (далі КК України), порушуються лише за заявою потерпілого.

У таких справах, окрім справ про злочини, які передбачені ч. 1 ст. 152 КК України, дізнання та досудове слідство не проводяться. А судове провадження можливе в залежності від волевиявлення потерпілого, який має право:

1) подавати до суду скаргу про притягнення певних осіб до кримінальної відповідальності (ч. 1 та ч. 2 ст. 27 КПК України);

2) підтримувати обвинувачення у справах приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 27 КПК України);

3) протягом судового розгляду у будь-який момент відмовитись від обвинувачення (але до моменту видалення суду (судді) в нарадчу кімнату для постановлення вироку), у тому числі і примиритися з обвинуваченим, що тягне за собою закриття справи (ч. 1 ст. 27 КПК України);

Окрім цього, потерпілий, як виняток із положень принципу публічності, має право продовжувати підтримувати обвинувачення в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді у справах публічного обвинувачення (ч. ст. 267 КПК України). При цьому потерпілий не може змінити обвинувачення в бік застосування кримінального закону, який передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, чи в бік збільшення обсягу обвинувачення [2, с. 528].

Також, принцип публічності зобов'язує органи, що ведуть кримінальний процес, вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події злочину та викриття

¹ Звісно, що це не стосується тих випадків, коли відповідним органам нічого невідомо про вчинення злочину, і єдиним джерелом інформації є особа, який відомо про злочин.

винних осіб. Тому, органи дізнання та досудового слідства повинні встановити всі обставини вчиненого злочину (які як обтяжують, так і пом'якшують вину обвинуваченого), зібрати як обвинувальні, так і виправдувальні докази. Разом з цим, слід відзначити, що реально здійснити кримінально-процесуальну діяльність у двох означених протилежних напрямках, тобто одночасно направлену як на обвинувачення особи, так і на її виправдання, просто не є можливим. Адже, за справедливим твердженням В.П. Нажинова, "свідомість людини не зазнає "роздвоєння", а тому одна і та ж особа, як правило, не може одночасно виконувати функції, різні за своєю направленістю" [3]. До того ж це просто суперечить усім законам логіки. А тому, для діяльності зазначених органів більш характерним є обвинувальний ухил². Таким чином, аби забезпечити ефективність функціонування системи кримінального судочинства, кримінально-процесуальним законодавством запроваджено ряд положень, згідно яких надається можливість подання доказів обвинуваченим (ч. 2 ст. 43 КПК України), його захисником (п. 8 ч. 2 ст. 48 КПК України), потерпілим та його представником (ч. 3 ст. 49 КПК України). Хоча, не слід забувати, що в кожному випадку питання про необхідність приєднання до кримінальної справи доказів, наданих учасниками кримінального процесу, в силу принципу публічності, вирішує суд, прокурор, слідчий та особа, що провадить дізнання.

Окрім цього, кримінально-процесуальним законом встановлюється вимога, відповідно до якої, орган дізнання, слідчий, прокурор та суд повинні здійснювати активну кримінально-процесуальну діяльність незалежно від позиції, які займають ті чи інші суб'єкти кримінального процесу. Беззаперечно, законодавець встановлює

² Про обвинувальний ухил діяльності органів дізнання та досудового слідства свідчать також параметри та показники, якими вона оцінюється. Зокрема, чим більшою є кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та виставлених статистичних карток форми 4, кількість закінчених кримінальних справ із складанням обвинувального висновку та направлених до суду, тощо, тим більше позитивних оцінок отримує кримінально-процесуальна діяльність даних суб'єктів.

превалювання публічності у кримінально-процесуальному праві з метою забезпечення захисту загальносуспільних, публічних інтересів. Між тим він не повинен допускати повернення до ситуації, коли публічний інтерес обмежує приватні інтереси. А тому особі, яка заінтересована у досягненні певного результату під час провадження по кримінальній справі, повинна бути надана певна свобода у розпорядженні своїми правами, аби вона мала можливість захистити свої інтереси. Через це кримінально-процесуальний закон забезпечує права учасників кримінального процесу активно впливати на рух та результати кримінального процесу. Це, зокрема, право оскаржувати дії і рішення посадових осіб та органів, в що ведуть кримінальний процес (ст. 99-1, 215, 234, 236, 236-1, 236-5 КПК України), заявляти клопотання про проведення слідчих дій, проведення експертиз, а також по всіх інших питаннях, які мають значення для встановлення істини по справі (наприклад, ч. 1 ст. 142 КПК України).

Разом з тим, в певних випадках може складатися уявлення про протиріччя між диспозитивними правами, наданими учасникам кримінального процесу, та принципом публічності. Так, право потерпілого від злочину, провадження по якому здійснюється лише у приватно-публічному порядку, на те, щоб без його заяви кримінальна справа не порушувалась, на перший погляд нібито не відповідає вимогам принципу публічності, згідно положень якого суд, прокурор, слідчий та орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу у кожному випадку виявлення ознак злочину (ст. 4 КПК України). Насправді ж жодних протиріч тут не має. Вимога про порушення кримінальної справи у всіх випадках виявлення злочину не є безумовною. Адже, законом передбачений обов'язок посадових осіб, що ведуть провадження по справі, враховувати волевиявлення потерпілого, а ігнорування даної вимоги б означало порушення принципу законності кримінального процесу.

Таким чином, викладене свідчить, що кримінально-процесуальним законодавством чітко визначені межі дії принципів пу-

бличності та диспозитивності, що забезпечує їх узгодженість. І хоча в кримінальному процесі пріоритетність все ж таки має перший з них, його дія, може обмежуватись положеннями, встановленими другим. Інакше кажучи, способом, відповідно до якого принцип диспозитивності та публічності узгоджуються між собою, в рамках кримінального судочинства, є їх взаємообмеження, адже положення першого, як правило, є винятками із дії положень другого.

Література

1. Лобойко Л.М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України [Текст]: Монографія / Л.М. Лобойко. – Д.: Юрид. акад. м-ва внутр. справ; Ліра лтд. – 2004. – 216 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний комен-

SUMMARY

The article is devoted to studying foreign experience in means of control and supervision in civil service. The author gives her scientific general conclusion of experience of the USA, Great Britain, Germany, France and other countries concerning organization of control and supervision in civil service system.

тар [Текст] / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К.: "Форум", 2003. – 938 с.

3. Нажимов В. П. Психологические основы учения об уголовно-процессуальных функциях [Электронный ресурс] / В. П. Нажимов // Известия вузов. Правоведение. -1983. - № 5. - С. 52-58. Режим доступа к документу:

<http://www.law.edu.ru/magazine/article.asp?magID=5&magNum=5&magYear=1983&articleID=186821>